

УДК 81276.6.323.1 (477)

МОВА В СВИТОГЛЯДНИХ ОРІЄНТАЦІЯХ УКРАЇНЦІВ

Салогубова О.Є. (м. Запоріжжя)

Анотації

В статті аналізуються роль мови у світобаченні людини, світоглядні орієнтації особистості, досліджуються особливості національної ідентичності та соціальної значимості національної мови для українців. Розглядається вплив глобальної мови та змін, що відбуваються у сучасному світі, на українське суспільство та мовну реальність.

The article is devoted to the analysis of the role of language in people's outlook, worldview orientations, peculiarities of national identity and social significance of national language for the Ukrainians. The author considers the influence of the global language and changes that take part in the world on the Ukrainian society and language reality.

Ключові слова

СВИТОГЛЯД, МОВА, СВИТОГЛЯДНІ ОРІЄНТАЦІЇ, ІДЕНТИФІКАЦІЯ, НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ, НАЦІОНАЛЬНИЙ СТЕРЕОТИП, ГЛОБАЛЬНА МОВА

Вступ

Питання мови у світобаченні особистості завжди залишається актуальним, а в період трансформаційних соціальних змін, що відбуваються сьогодні на рівні країни та світу, особливо гострим. Сьогодні мова, набувши політичного обарвлення, стає тією зброєю, завдяки якій можна маніпулювати суспільною думкою та свідомістю. Аналіз мовного питання знаходимо у різноманітних роботах як вже досвідчених [7; 18; 21; 22], так і молодих дослідників [9; 15]. Світоглядні орієнтації та дотичні до цього теми також досліджуються багатьма філософами, психологами, лінгвістами, науковцями. Проводиться соціально-філософський аналіз світоглядних орієнтацій особистості за умов трансформації пострадянського суспільства [1], аналізується український народний характер та світогляд [24], досліджуються проблеми формування етнічної ідентичності молодого покоління України [2], соціально-духовні виміри світоглядної свідомості [5]. Відповідно у кожному з перелічених досліджень є розділи, присвячені саме мовним процесам.

Мета статті:

- з'ясувати роль мови у світобаченні людей;
- дати аналіз світоглядних орієнтацій особистості;
- з'ясувати зв'язок національної ідентифікації з мовною.

Обговорення проблеми

Формування світоглядних орієнтацій особистості є безперервним процесом, який починається від дитячого пізнання оточуючої реальності, і продовжується в контексті систематичної зміни

об'єктивних умов її життєдіяльності, освоєння нею нових соціальних ролей, отримання нових знань та вмінь. Відповідно і мовне поле, яке оточує людину впродовж її життя, теж не залишається однорідним. Світогляд - це не лише система поглядів на об'єктивний світ та місце людини в цьому світі, на відношення людини до дійсності та до себе, ціннісні орієнтації та принципи пізнання, а це й духовно-практичне пізнання та засвоєння дійсності, в якому реальному світові, наявному буттю протиставляється світ ідеалів, мрій, сподівань, світ бажаного буття. Мова, пронизуючи буття людини, найповніше виражає світоглядні орієнтації особистості.

Світоглядні засади, що переважають у суспільстві, зазвичай навіюються або штучно нав'язуються, в тому числі через мовний вплив, структурами влади. Людей примушують розуміти оточуючу дійсність та всі процеси, які відбуваються у країні, через призму запрограмованих світоглядних орієнтацій. На жаль, багатьом представникам українського суспільства легше прийняти вже існуючі світоглядні позиції, ніж самим визначатися з життєвими цінностями і нести відповідальність за свій вибір. Пересічний громадянин не переймається глобальними проблемами, проблемами країни чи навіть проблемами того соціуму, в якому він функціонує. Такі люди звикли думати і приймати оточуючу реальність так, як її вчили батьки у дитинстві чи «тому, що всі так роблять» або «так треба». А тому для українського суспільства сьогодні характерне таке явище, як світоглядний конформізм – «некритичне прийняття і слідування пануючим поглядам, що формуються під впливом пропаганди, страху, імперативів внутрішньогрупової солідарності, пересічної установки слідувати стереотипам і стандартам, що соціально заохочуються» [1]. Але в кожному суспільстві існують особистості, на світогляд яких, не впливає тиск загальноприйнятого, і тоді вони створюють інші соціальні угруповання, течії, які поширюють нові погляди, думки та світоглядні уявлення.

В цьому контексті виступає проблема ідентифікації особистості в суспільстві, проблема, яка сьогодні є однією з найістотніших у сучасних цивілізаційних процесах. Дане питання неодноразово висвітлювалося вченими, філософами, психологами та іншими дослідниками. Для нашого дослідження особливо представляють цінність дослідження національної ідентифікації [2; 4; 25], соціокультурної самоідентифікації [5; 9] та мовної ідентифікації [14]. Кожен вид ідентифікації перетинається з іншим. Так, мова є важливим чинником самоідентифікації людини, національної ідентифікації, а також є неповторним явищем, складником та «виразником уселюдської культури» [15, с.3].

Національна ідентифікація передбачає взаємозалежність суб'єктивного та об'єктивного, духовного та морального, громадянської свідомості та самоідентифікації кожного окремого представника суспільства, колективної думки та особистого відчуття патріотизму,

мовної ідентифікації та соціокультурної самоідентифікації, бо тільки взаємодія всіх цих чинників та організовані дії всієї нації в ім'я інтересів країни можуть привести країну до прогресу, процвітання та визнання на світовому рівні. На цьому етапі формується національна ідентичність, яка стає проявом цілісності суспільних прагнень, **унаочнених** в організації влади, яка забезпечує збереження традицій суспільства, форм внутрішнього ладу, індивідуальних свобод [14].

В процесі національної ідентифікації велику роль грає мовна самоідентифікація кожної особистості, бо саме вона стає чинником консолідації суспільства та двигуном розбудови сильної, демократичної та незалежної країни. Мова стає знаряддям, завдяки якому суспільство може захистити власні інтереси, історію, традиції. Відсутність національної мови є однією з найбільш серйозних перешкод, яку необхідно перебороти при створенні національної ідентичності [4]. Тому державна мова стає тим гвинтиком, який має поєднати всі частини такої машини-країни, як наша. Потреба в єдиній національній мові з'явилася тоді, коли прості громадяни стали важливою складовою держави [23, с.51]. Саме тому треба враховувати інтереси тих же самих простих громадян, які ще не готові до абсолютного україномовного простору в силу багаторічного російсько-українського білінгвізму. Адже у мови, як засобу спілкування між людьми є особливість, яку ні в якому разі не слід забувати: будь-яке ущемлення прав людини у сфері мови неминуче призводить до порушення нормальної життєдіяльності даної людини, а, отже, і її психічної рівноваги, стимулюючи неадекватні зовнішні реакції [19]. Тому треба, не руйнуючи психіку багатьох людей, створити умови для безболісного сприйняття державної мови, а згодом і її функціонування у всіх сферах життєдіяльності країни. Якщо порівняти ситуацію з державною мовою сьогодні та п'ять років тому, можна побачити, що престиж та соціальна значимість української мови зросли. Для сучасної молоді створюються такі умови, що, якщо вони бажають зробити кар'єру, особливо це стосується державних установ, вони повинні вільно володіти державною мовою, що звичайно підвищує зацікавленість молодого покоління у вивченні мови. На нашу думку, в цьому контексті доречним буде загадати слова Кочергана М.П., який вважає, що коли «етнічна група усвідомлює свою мовну єдність та своєрідність і пов'язує з цим усвідомленням позитивні емоції, мова буде прищеплювати її носіям почуття патріотизму» [7, с.9]. Отже, однією з умов стабільного розвитку такої поліетнічної держави, як сучасна Україна, стає повага до мови рідної і мови державної (бо сьогодні це не завжди одна і та ж мова).

В умовах глобалізаційних світових процесів та інформатизації у всьому світі йде мова про необхідність загальної, так званої **«глобальної» мови**. Сьогодні за кількістю мовців на цю роль претендують такі найпоширеніші мови, як англійська, іспанська, китайська. Глобальна мова стає необхідною умовою для більш

ефективного обміну інформацією, яку сьогодні називають «стратегічним ресурсом» і ставлять в один ряд з фінансовими, природними та іншими ресурсами розвитку держави та суспільства [13]. Але це зовсім не означає припинення існування рідних мов, витворених різною природою різних народів, що беруть участь у процесах глобалізації [6, с.7]. Тому перед ініціаторами мовної політики стоїть дуже відповідальне завдання, з одного боку, зберегти національну ідентичність країни шляхом введення української мови у всі сфери життєдіяльності людини, з іншого – враховувати багаторічну білінгвальну мовну реальність, а ще з іншого – прийняти до уваги поширення вживання глобальної мови та соціальні потреби у міжнародних мовах. Кожне суспільство об'єктивно зацікавлене у збереженні своєї мовної та культурної самобутності, що в умовах глобального інформаційного простору і легкості транскордонних впливів є досить важким завданням [16, с.45]. З іншого боку, мова, як система світогляду не виключає інакшого бачення світу, вона відкрита система, так само світ відкритий людині, а тому, розширюючи коло своєї мови, людина розширює обрій бачення дійсності [18]. Сучасна людина досить зацікавлена у вивченні міжнародних мов. Знання міжнародної мови сьогодні стає необхідністю, однак це не повинно бути перешкодою на шляху до самовдосконалення й саморозвитку інших мов. Конструювання глобального мовного простору буде залежати не тільки від внутрішньої або зовнішньої політики держав, але й від внутрішніх спонукань самої мовної особистості, яка у даній ситуації виступає посередником між своєю/чужою культурою та мовою [10, с. 99].

Проблема національної ідентичності тісно пов'язана з національним стереотипом. Як будь-який стереотип, він є своєрідним соціальним конструктом, що сприяє орієнтації індивіда в житті, виступає джерелом мотивації соціальних дій останнього. Стереотип, у тому числі національний, також пов'язаний з мовним фактором і, подібно національній ідентичності, має «дискурсивну природу» [22, с. 142]. Дискурс у його найбільш широкому розумінні - це «спосіб впорядкування дійсності, що відклався та закріпився в мові, спосіб бачення світу, причому дискурс не тільки відбиває дійсність, але й проектує її, бере участь у її створенні» [22, с. 142]. Мова фіксує соціальні стереотипні та еталонні уявлення про людину, її поведінку та роль в цьому світі. Відповідно, з'являються «стійкі мікро- і макротексти як явища культури» [20, с.16]. Серед мікротекстів можна відзначити такі різновиди, як ідіоми, прислів'я, приказки та фразеологізми, за допомогою яких культура може впливати на людську свідомість. Як зазначає Телія В.Н., вони можуть «виконувати роль еталонів, стереотипів культурно-національного світогляду, або вказувати на їх символічний характер і в цій якості виступають як мовні експоненти (носії) культурних знаків» [21, с.183]. За допомогою фразеологічних одиниць об'єктам і людям приписуються ознаки, які, в свою чергу, асоціюються із мовною картиною світу,

охоплюють цілу **дескриптивну ситуацію**, виражають оціночне ставлення до неї [12].

Піднімаючи проблему національної ідентичності необхідно поглянути на націю не збоку, а зсередини, показати, що значить бути членом даного національного співтовариства, що значить дивитися на світ очима цього суспільства, через призму його цінностей [22, с.142]. Що ж є характерними особливостями українців? Мельник М.Р. зазначає такі найбільш поширені у межах української етнічної спільноти психологічні та моральні характеристики, як доброта, щирість, теплота, добросердечність, гостинність, гуманність [11]. Слід згадати феномен кордоцентричності (серцецентрованості) як важливий елемент української національної психології [3]. Ця риса української духовності набула філософського оформлення у «філософії серця», найбільш видатними представниками якої були Г. Сковорода, П. Куліш, М. Гоголь, П. Юркевич. Ця риса характерна для українців і сьогодні. Аналізуючи зв'язок між особливостями світоглядних орієнтацій пострадянської людини та постмодерністським світобаченням, Бойко А.І. виокремлює декілька з найбільш істотних характеристик світоглядних орієнтацій пострадянської людини: їх жорстка соціальна детермінованість, запрограмованість на досягнення соціальної мети, відсутність персональної автономії, підпорядкування високих духовних цінностей цінностям соціальним, неспроможність розмежувати соціальне і моральне [1]. В силу останніх подій, можна зауважити, що образ пострадянської людини, який був звичним для пересічного українця ще десять років тому, почав танути та трансформуватися. Особливо це стосується молодого покоління, яке набуло нових характеристик завдяки процесам, що відбуваються навколо них. Такі характеристики ми знаходимо у дослідженні Д. Чижевського. Аналізуючи народний світогляд, який він визначає як «національно-зумовлене становисько даного народу до світу та життя» [24, 18], Чижевський Д. виокремлює наступні його характеристики: емоціоналізм і сентименталізм, чутливість та ліризм, індивідуалізм та стремління до «свободи», неспокій і рухливість. Ще однією особливістю життєдіяльності сучасної людини є прагнення до самотності та індивідуалізму і виокремлення цих настанов як значущих цінностей світоглядної карти особистості в XXI ст. [8, с.79], що також стає характерним для нової генерації українського суспільства.

Одним з факторів, який вплинув на світогляд сьогоденного українця стала світова економічна криза, яка вплинула на економіку та політику нашої держави. Криза призвела до певних змін, відповідно світобачення людей теж стало іншим. В умовах кризи проектується інший спосіб життя, мислення, соціальної та політичної організації суспільства. В суспільстві виникають «нові моделі адаптації до кризового буття, детермінанти оптимізації взаємодії людини і суспільства» [17, с.238]. Прості громадяни розчарувалися у політиках, на яких покладали багато сподівань, які не змогли ефективно подолати кризові ситуації;

розчарувалися в банківській системі, коли не змогли отримати свої ж заощадження; розчарувалися в своїх роботодавцях, які або скоротили людей або ж зменшили і так невелику платню... Розчарування пронизує суспільство та мовну реальність і при цьому матеріальний фактор виходить на лідерські позиції у житті людини. Завдяки вільному доступу до засобів поширення інформації (телебачення, радіо, газет, Інтернету тощо), кожен українець має змогу щоденно спостерігати усі важливі події, що відбуваються у світі та в Україні. Така інформація є «вагомим фактором формування цінностей, світоглядних орієнтацій, уявлень про належну поведінку і спосіб мислення взагалі» [16]. Вплив відбувається не тільки через зміст інформації, а й через її форму – мову, стиль, емоційність. На нашу думку, яскравим прикладом відбиття світогляду українців є прощальні слова ведучих новин на відомому телеканалі. До кризових подій вони прощались словами «Кохайтесь!», а сьогодні ми чуємо песимістичне «Тримайтесь!». І все ж, не можна сказати, що криза знищила найкращі риси української нації, вона просто внесла більш раціональне бачення світу, загострила деякі характерні якості, як то стремління до індивідуальної свободи та чутливе сприйняття дійсності, відкрила очі на дійсне становище економіки та політики України.

Висновки

Автор статті не претендував на повне розкриття обраної теми, що взагалі вбачається неможливим. Метою статті було показати важливість мови у світоглядних орієнтаціях людей. Було з'ясовано, що у процесі національної ідентифікації особистості мова відіграє одну з головних ролей, виступаючи консолідуючим фактором у процесі національного об'єднання. При цьому, значення знання міжнародних мов також зростає, бо це стає умовою успішного кар'єрного росту, міжнародного спілкування, обміну інформацією на світовому рівні. Аналізуючи вплив економічної кризи на зміну світогляду, було з'ясовано, що кризові події суттєво вплинули на життєдіяльність українського суспільства, і це відразу ж відбилосся в мові кожної людини та мовному середовищі суспільства.

Перспективи подальших досліджень:

- аналіз факторів, які впливають на трансформаційні зміни мовної реальності;
- дослідження глобальної мови у світовому мовному просторі та її впливу на мовну реальність України.

Джерела

1. Бойко А.І. Світоглядні орієнтації пострадянської людини (соціально-філософський аналіз) 2002 года. - Автореф. дис... канд. філос. наук: 09.00.03; Південноукраїнський державний педагогічний університет ім. К.Д.Ушинського, 2002. — 19 с.
2. Васильченко О.М. Роль етнічної ідентичності в соціальній адаптації молоді // Вісник Харківського Державного Університету, серія

“Психологія”. - 2001.- № 568. - С.29-31.

3. Гнатенко П.І. Український національний характер. – К.: ДОК-К, 1997. – 115 с.

4. Джозеф Д. Язык и национальная идентичность // Логос. - 2005. - № 4 (49).– С.20-48.

5. Жадько В.А. Соціально-духовні виміри світоглядної свідомості. - Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 1997.- 166 с.

6. Костенко О. Соціальний натуралізм - світогляд майбутнього // Вісник НАН України. – 2006. - № 10 – С.33-38.

7. Кочерган М.П. Мова як символ соціальної солідарності // Мовознавство. – 2003. - №1. – С. 3-10.

8. Кривега Л.Д. Сильова характеристика сучасної людини // Культурологічний вісник. – 2009. – №22. – С.77-80.

9. Кургузов А.О. Мова як засіб соціокультурної самоідентифікації особистості : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.03 – «Соціальна філософія та філософія історії» – Запоріжжя, 2004. – 18 с.

10. Ларченко В. В. Современная межлингвокультурная коммуникация: конструирование глобального языкового пространства? // <http://www.nbuv.gov.ua>

11. Мельник М.Р. Формування етнічної ідентичності сучасних українців // Український соціум. Монографія НІСД / Власюк О.С., Крисаченко В.С., Степико М.Т., Микитенко В.В. та ін./ За ред. Крисаченко В.С. – К.: Знання України, 2005. – С. 274-283.

12. Михайленко В., Ковалюк Ю. Етимологічний аспект антропонімічних фразеологізмів в англійській картині світу // <http://www.rusnauka.com>

13. Пожуєв В.І. Формування інформаційного суспільства в умовах глобалізації // Гуманітарний вісник ЗДІА. – 2009. – Вип. № 36. – С. 4-11.

14. Потелло Н., Нерух Н. Про мовну ідентифікацію у суспільному середовищі України // <http://www.ualogos.kiev.ua/category.html?category=5>

15. Русанівський В.М. Мовна картина світу в етнокультурній парадигмі // Мовознавство. – 2004. – №4. – С. 3-7.

16. Семігінівська Т.Г. Вплив глобалізації на мову як аспект культури суспільства // «Вісник СумДУ. Серія філологія». – 2007. - № 1. - С.45-49.

17. Сидоренко С.В. Людина в умовах кризового буття // Гуманітарний вісник ЗДІА. – 2009. – Вип. № 36. – С. 232-239.

18. Скринник М. Мова народу як «свій» життєвий світ. Романтизм і сучасність // Філософські обрії. – 2007. - № 17. – С. 56-68.

19. Соловей А.О. Вплив російського фактора на формування мовного середовища в Україні // <http://www.rusnauka.com>

20. Текст как явление культуры: Сб. науч. работ / Под ред. Кочергина А. Н. - Новосибирск: Наука, 1989. - 194 с.

21. Телия В. Н. Метафоризация и её роль в создании языковой

картины мира // Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира. – М., 1988. - С. 173-203.

22. Филюшкина С. Национальный стереотип в массовом сознании и литературе (опыт исследовательского подхода) // Логос. - 2005. - №4. - С. 125-139.

23. Хобсбаум Э. Все ли языки равны? Язык, культура и национальная идентичность // Логос. - 2005. - № 4 (49). - С. 49-59.

24. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. — К., 1992. — 230 с.

25. Юраш А. Проблеми національної ідентичності в контексті нових методологічних підходів // Українські варіанти. - 1997. - №2. - С.102-106.

Стаття надійшла 10.07.09р.